

גליון

מעורלפת
ספירים

במשנתו של הבעש"ט הקדוש

פרשת חקת

גליון קכ"א

מאמר "טעמי המצוות"

דעות הראשונים בהבנת טעמי המצוות

נחלקו רבותינו הראשונים לגבי הוראות ומצוות תורתנו הקדושה, האם עלינו להבין את התועלות והרווחים הנובעים מקיומם, או שאין עלינו לראות בהם אלא את קביעות וגזירות המקום ללא שום התעסקות בטובת

ההנאה ואף בתועלת הרוחנית הנרכשות באמצעות אופן הקיום^א. ונאמרו בזה שלוש דעות:

א. הרמב"ם^ב הרמב"ן^ג והחינוך^ד סוברים כי עלינו לאתר סיבות ותועלות לכל מצווה ומצווה, אלא שלא תמיד אנו מסוגלים לדעת אותם מחמת קוצר שכלנו ומיעוט ערכנו^ה,

^א הרמב"ם מביא במורה נבוכים (חלק ג פרק כז) דעה שסברה כי אין למצוות בכלל טעמים, אולם הוא מפרין את דבריהם.

וזה לשונו שם: כמו שחלקו אנשי העיון מבעלי התורה אם מעשיו יתעלה נמשכים אחר חכמה או אחר הרצון לבד לא לבקשת תכלית כלל, כן חלקו זאת המחלוקת בעצמה **כמה שתנו לנו מן המצוות, שיש מי שאיך יבקש לזה סבה כלל**, ויאמר שהתורות כלם נמשכות אחר הרצון לבד, עכ"ל, ועיי"ש בהמשך שמפרין את דעתם.

^ב והא לך לשונו (פורה נבוכים ח"ג פרק יז): ויש מי שיאמר שכל מצוה ואזהרה מן נמשכת החכמה והמכוון בה תכלית אחת, ושהמצוות כלם יש להם סבה, ומאפי התועלת צוה בהם, והיות כללם עלה אלא שאנתנו נסכל עלת קצתם ולא נדע אופני החכמה בהן, הוא דעתנו כלנו ההמון והסגולות וכתובי התורה מבוארים בזה, חוקים ומשפטים צדיקים, משפטי ה' אמת צדקו יתנו, ואלו שנקראים חקים שטענטו ובשר בחלב ושעיר המשתלה, ואשר כתבו עליהם החכמים ז"ל ואמרו דברים שחלקתן לך כבר אין לך רשות להרהר בהם והשטן מקטרם בהן ואומות העולם משיבין עליהם, לא יאמינו המון החכמים שהם עניינים שאין להם סבה כלל ולא בוקש להם תכלית. כי זה יביא לפעולת ההבל כמו שזכרנו, אבל יאמינו המון החכמים שיש להם עלה, ר"ל תכלית מועילה על כל מנין, אלא שנעלמה ממנו, אם לקצור דעתנו או לחסרון הכמתנו. כל המצוות אם כן יש להם סבה, ר"ל כי למצוה ההוא או לאזהרה יש תכלית מועילה, מהם מה שהתבאר לנו צד התועלת בהן, כאזהרה מן הרציחה ומן הגניבה, ומן מה שלא התבארה תועלתם כמו שהתבאר בנזכרים, כאסור הערלה וכלאי הכרם, והם אשר תועלתם מבוארת אצל המון יקראו משפטים, ואלו שאין תועלתם מבוארת אצל המון יקראו חקים, ויאמרו תמיד כי לא דבר רק הוא מכם, ואם רק הוא מכם, רוצה לומר שאין נתינת אלו המצוות דבר רק שאין תכלית מועילה לו, ואם יראה בדבר מהמצוות שענינו כן החסרון הוא מהשתכס.

וכן כתב הרמב"ם בהלכות תמורה (פרק ז' ו"ז): אף על פי שכל חוקי התורה גזירות הם כמו שביארנו בסוף מעילה, ראוי להתבונן בהן **וכל מה שאתה יכול ליתן לו טעם תן לו טעם**, הרי אמרו חכמי הראשונים שהמלך שלמה הבין רוב הטעמים של כל חוקי התורה.

^ג וזה לשונו (דברים פרק כב): וזה הענין שגזר הרב (הרמב"ם) במצוות שיש להם טעם, מבוואר הוא מאד כי בכל אחד טעם ותועלת ותקון לאדם, מלבד שכוון מאת המצוה בהן יתברך. וכבר ארז"ל (מסדרין פ"א ט"א) מפני מה לא נתגלו טעמי תורה וכו', ודרשו (פסחים קט"א) ולמכסה עתיק, זה המגלה דברים שסכה עתיק יומין ומאי ניהו טעמי תורה, וכבר דרשו במרה אדומה (במדבר י"ט ג' ד'), שאמר שלמה על הכל עמדתו, ופרשה של פרה אדומה חקתי ושאלתי ופשמתי, אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני (קהלת א' כג), ואמר ר' יוסי בר' חנינא אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה לך אני מגלה טעם פרה אדומה אבל לאחרים חקה, דמתיב (נביה י"ד י') והיה ביום ההוא לא יהיה אור יקרות וקפאון, יקפאון כתבי, דברים המוסכים מכם בעולם הזה עתידין להיות צפויים לעולם הבא, כהדן פסויא דצפי, דמתיב (שעיה מט ט) והולכתי עורים בדרך לא ידעו, וכתבי (שם) אלה הדברים עשיתם ולא עזבתים, שכבר עזבתם, וקציבא. הנה בארו שאין מניעות טעמי תורה ממנין אלא ערוון בשכלנו, ושכבר נתגלה טעם התמורה שבהם לחכמי ישראל, וכאלה רבות דבריהם, ובתורה ובמקרא דברים רבים מודיעין כן, והרב הזכיר מן.

^ד מצוה תקמי'.

^ה כמש"כ הרמב"ם בספר המצוות (מצות לא תעשה, סוה): אמרו (שם) שיש בזה רמז והערה לאנשים שהם אילו ידעו טעמי המצוות כלם יקרה להם הנטיה. כי אם זה השלם בחכמה הגדול במעלה כבר דמה בזה וחשב שאין הפעולה הזאת בהכרח סבה לעבירה היא מה יהיה שכל המון עם חולשתו. הנה יחשבו בהם ויאמרו כלום היה אסור כך או צוה בכך אלא מפני כך, אני אחיה נוהר מן הדבר שבעבורו צוה במצוה הזאת ולא אשים לב עליה, ואז יהיה נפסד יושר הדת. ולכן הסתיי האל יתעלה טעמם. ואין מהם גם אחת שאין לה טעם ועלה וסבה, אבל רוב הטעמים ההם היה מן הצורך, שלא ישיגם שכל ההמון ולא יבינם. והם כלם כמו שהעיד הנביא ואמר (תהי"ט פקודי י"ז ירשים משמחי לב):

וכן כתב בשו"ת הרשב"א (חלק א סימן צד) שכתב: ואף המצוות שיראה ממשפטי הטעמים שנתנה בהם התורה שהטעמים ההם הם תכלית הכונה בהם אינה תכלית. אלא הטעם הוא אמת אך הוא נקודה מתועלתיה ומכוונתיה. והדברים הנעלמים הרמוזים בתוכה לאשר חננם השם יתברך אין להם תכלת. והוא שאמר דוד (תהלים קי"ט) לכל תכלה ראתי קץ רחבה מצורך מאוד.

וכן כתב האבן עזרא בספרו יסוד מורא (שער ח'): ומה נכבדו דברי הקדמונים שאמרו חייבים הכל לשמור כל המצוות וכל התקונים שתקנום האבות ולא יבקש טעם למה צונו אלה המצוות ואמת דברו כי יש מצוות רבות נפלאות ועלמות והנה אם לא ישמרו האדם עד שידע טעמם הנה ישיאר בלא תורה ויהיה נמשל לנער שלא יראה לאכול לחם עד שידע איך בתחלה נחרש ונזרע ונקצר ונזרה והוברר ונטחן ונופה ונילש ונאפה והנה אם עושן כן ימות ברעב. כך הנכון שיאכל תמיד וכאשר יגדל ישאל מעט עד שידע כל השאלות וככה המגשפיל יוכל לדעת טעמים רבים בתורה אשר הם מבוארים באר היטב ויש שהם מבוארים לאדם אחד מאלף.

וראה עוד מש"כ הגר"ח מוואלוז'ין זצ"ל בספרו נפש החיים (שער א פרק כב) וז"ל: ולכל יתכנס האדם הגדול השיטתו מרובה, לומר אנכי הוראה סוד טעמי המצוות בכחות ועלמות העליונים שראוי לי לפי שורש נשמתני או למי לפי שורשיו לעבור ח"ו על איזה מצוה. או לדחות שום פרט מפרטי המעשה לעשותה במגרעת אף דקדוק אחד מ"ד"ם או לשנות זמנה ח"ו. ולזה סימנה התורה ולא קם בניא כמשה וכמו שגלמדו ז"ל כל המצוות שאין בניא רשאי לשנות דבר מנתה ועמו שסמכה התורה (דברים י"ח) את כל הדבר שאמר אנכי מצוה גו' לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו וגו'. שגם כי יקום בקרבך בניא וגו' ר"ל להוסיף או לגרוע ח"ו לא תשמע אל דברי הנביא ההוא אחי ה' אלקיים תלכו וגו'. והרי חזקיהו המלך שראה ברוח"ק דנפקין מיני בניא דלא מעלי ולכן לא נסיב איתתא (ברכות י"א) וכוונתו לש"ש שלא להרבות רשעי עולם. עכ"ז בא אלוי ישעיה דבבר ה' ואמר לו כי תמ אתה וגו'. ולא תחיה לניה"ב. משום דלא סקסא בפ"י, ולא העויל לו כל עוצם צדקותיו הנוראים להביאו לחיי עוה"ב בשביל שסבר להפטר ממצו' א' תמורת משה אף שכן ראה בהשגת רוח קדשו דיפקון מיני' בנין דלא מעלו וגם שהיה בשב' ואל תעשה כי טעמי מצוות עד תכליתם לא נתגלו עדיין לשום אדם בעולם אף למרשעה"ה. רק לאהר"ר קודם החטא והוא חזק המוסר בעניני משתש מי"ב. והוא ששימש ביום ראשון שהיה אהר"ר צופה במוסר העולם וכו'. כי התהו"ק אצולה מלמעלה ראש מעל כל ההשגות. ואיך אפשר שיאה הדבר מסור להשגת האדם לשנות מהלכתם וסדר זמנם עפי' רוחב דעתו והשגתו. וכמו שהשיבו ישעיה לחזקיהו בהדי' כבשי דרחמנא למך רק מאי דמפקדת אבעי לך למעבד ומאי דניחא קמיה קבי' לה עביד.

וכמו שדרשו בתלמוד ירושלמי על הפסוק "כי לא דבר רק הוא מכם" - 'ואם הוא ריק, מכם הוא'.

אולם יש לציין, כי לפי הרמב"ם כל הנאמר עתה נכון רק לגבי עצם וכללות המצווה, אך לגבי פרטי הלכותיה ודקדוקיה יתכן ולא יהיו הסברים הגיוניים¹. כמו כן בעיקר דעתו של הרמב"ם נאמרו כמה שיטות.

ב. מאידך, תוספות^א הרשב"א^ב והטור^ג סוברים כי אין עלינו לחפש אחר טעמי המצוות, אלא עלינו לקיימם כגזירות וחוקים ללא שום טעם וסיבה^ד.

ג. רבי סעדיה גאון^{טו} רבי יהודה הלוי^{טז} ורבי אברהם אבן עזרא^{יז} נוקטים בדעה אמצעית שמקורה כבר בדברי הגמרא^{יח}.

הם מחלקים את מצוות התורה לשני חלקים, חלקן מצוות "שמעיות", וחלקן מצוות "שכליות".

המצוות ה"שמעיות" הן מצוות שאינן מובנות מאליהן, אלא הם כחוקים בלא טעם וסיבה, ויש לקיים אותם רק מחמת שהש"ת ציווה אותנו עליהן, כמו הימנעות מאכילת בעלי חיים מסוימים, שעטנז, פרה אדומה, בשר וחלב, שעיר המשתלח, ומצוות שקשורות לטומאה וטהרה.

לעומת זאת, המצוות ה"שכליות" הן אלו שחשיבותן ונחיצותן מובנות ומושגות באמצעות ההבנה האנושית^{יט}, על ידי היקשים שכליים, וכגון איסור גניבה או רצח וכדומה.

¹ אדיק הוא כותב טעם לכן.

"כדאיתא ביומא (סו ע"ב): תנו רבנן: את משפטי תעשו, דברים שלאמלא (לא) נכתבו דין הוא שיכתבו, ואלו הן: עבודת זרה, וגלוי עריות, ושפיכות דמים, וגזל, וברכת השם. ואת חקתי תשמרו, דברים שהשטן ואומות העולם משיבים עליהן, ואלו הן: אכילת חזיר, ולבישת שעטנז, וחליצת יבמה, וטהרת מצויע, ושעיר המשתלח. ושמה תאמר מעשה תורה הם. תלמוד לומר אנה ה' אנו ה' חקתינו, ואין לך רשות להרהר בהן. ופירש רש"י שם: משפטי - משמע דברים המישרים, והדין נותן לעשותו. חוק - משמע שאינו אלא גזירת מלך.

^ט עיי' מש"כ המלבי"ם בספריו (איה"ש תיקור ותיקור י"ח סי' ק"ב קל"ג קל"ד ק"מ כ"ה סי' ל"ה סי' ב') וז"ל: שם 'חק' - 'חקים'; יבא על הנמוסים הכלולים הקבועים במדינה בדברים שאין להם טעם ובלתי נודעים מעצמם מצד ידיעת הטבע או השכל רק המחוקק יודע טעמם או קבעם מרצונו וכן חוקי ה' הם חלק התורה הנקרא חוקים וכוללים המצות שבין אדם למקום שאין להם טעם גללה, ומתנגדים לפעמים ליצר הלב שמשיב עליהם אחר שלא נודע טעמם, רק הם מקובלים באמונה כי הם חלקת מחוקק שפנו סודות עליונים לשלמות הנפש, ומשפטים הם דברים והנהגות קבועות שהשכל והמוסר מחייבים בכל מדינה ומדינה וטעם גלוי לכל, וכן משפטי התורה הם לרוב הדתות והנמוסים שבין אדם לאדם שהם משומרים לרוב על אדני השכל והמוסר ונודעים בטעמם גם כן, ויען שהאדם אין כבוש לדעת הצדק האמת, ויסודות המשפט בנויים לפעמים על קו תהו ואבני בהו כפי נטיית דעת המחוקקים ובחירתיה צוה ה' "את משפטי תעשו ואת חקתי תשמרו" שהם המצות והדינים שבתורה אשר יצאו מהמחוקק העליון וחכמתה הבנת"כפי חוקי החבונה העליונה.

ואחר שהאדם הוא מורכב מנפש וגויה מעליונים ותחתונים, הנה מצד הנפש הרוחנית צריך הוא לחקים לכן סודם על כל באו לחקן נפש הפעלנות ומצד גופו באשר שהוא מדיני צריך הוא למשפטים בין איש לרעהו, לזה תיוחס השמירה בלב שהוא העיון והמחשבה אל החוקים שהם מתחברים עם נפשו ושכלו בעיון חכמה ודעת. והעשיה תיוחס למשפטים שבאו לחקן עניני גופו ויעקרו העשייה בפועל, אולם מצד שהאדם מורכב מנשיות וכל אחד עוזר להשגמת חברו, צריך לעשות חוקים גם באברי גופו בפועל ובה יעזור הגוף לתיקון הנפש, וכן צריך לשמור המשפטים בכח שכלו ועיניו הנפשי ובהו תעזור הנפש בתיקון חיי הגוף ואשרו כמו שיעזור הגוף להנפש בהכנתה אל חיים הנתינים.

^כ ראה מש"כ המלבי"ם בספרו יאיר אור (אות דל"ט ז' דל) דעת, מדע, שכל, תבונה: הכח שבאדם המשכיל לחזור בכל דבר הנעלה מכח הבינה בידיעה תאומית, וגם לשפוט על דבר של איש לחוש בלוא, כמו ידיעות האלהיות וכדומה למודים שאחרי הטבע. כח זה נקרא "שכל בטבע האדם, אחרי הודעו מחוקי המשפט והיקשים, אם אך שכל ישר לו, יעשה משפטים והיקשים, יקבץ מוחשים הרבה וישפוט על הנושא לחייב או לשלול ממנו איזו נשוא, ליחס לנושא כלל הנשוא או חלק ממנו; וכן בנושא, ליחס אליו הנשוא בהכרח בהחלט או באפשר. הדרך לעשות חוקים והיקשים בטבע האדם נקרא תבונה, כמבואר באורך בספרי חכמה ובקור השכל. המוחשים (המושגים על ידי החושים והבחינה), שאפשר בהם ידיעה ברורה, כמו חכמת הטבע והנדסה הם הם הנקראים בשם דעת, ויבדל דעת ממדע, שמוהר על כלל הדעת שהתקבצה על ידי יודעים שונים, ממדע, וחלקי החכמה השונים, ותהי לטשה כללית ולמוד ערוך בכל, למשל למוד הטבע בכללה כמו שהוא ערוך בכל ושומר לטשה מיוחדת, מוסכמת מחכמים, וזאת היא הנקראת מדע לעומת הדעת ששיצין רק מושג פרטי, ע"כ.

¹ פאה פ"א ה"א.

² דברים לב מז.

^א וכן כתב בספ"ק אמרי אמת (ימים ראשונים של פסח): חכם מה הוא אומר מה העדות והחוקים המשפטיים. במצוות התורה יש שרן עדות של הש"ת כגון שבת ותפילין ויש שהן משפטים שהשכל מחייב כדאיתא ברש"י על הפסוק ואלה המשפטים אשר תשים לפניכם כשלוף הערוך ומוכן לאכול לפני האדם, ויש שהם חוקים בלי טעם כדאיתא בגי פרה שהשטן ואומות העולם מונין את ישראל וכי ומה טעם יש בה, ובאמת גם לחוקים יש טעם כדאיתא לך אני מגלה טעם פרה אלא שהטעם נעלם.

^ב מורה נבוכים חלק ג' פרק כ"ו.

^ג הריטב"א (ספר הפרוש בתיקור ויקרא) ותלמיד הרשב"א ר"י אבן שועיב (פרשת ויקרא) כתבו בעניין טעם מצות הקרבנות, שהרמב"ם כתב את דבריו רק על מנת לסכר פי המדברים והמון העם, ושידעו מה לענות לאפיפוקוסים, וכע"ז כתב המהר"ל (בסוף דרך חיים ותחילת הבאר הרביעי שבבאר הגולה).

ומאידך גיסא, הבט וראה דברי בעל הלש"ם (ספר הכללים כלי י"ב) שכתב על דברי הרמב"ם: ובפרט רבנו איש אלקים קדוש הרמב"ם ז"ל במורה הנה מצאנו בו הרבה דברים אשר עולים לגבהי מרומים גם בתורת הקבלה, הגם שהיה נעלם בימיו כנודע, אלא שרוח ה' דיבר בו ומלתו על לשונו... אכן באמת מלבד מה שזכר לכל מבין שמעטך במתק שפתי כוונותיו המזמקים יותר מכפי הלבנוש שהלביש דבריו, אבל גם דבריו כפשטות ג"כ אין בהם מהזרות. שכל דברי התורה והמצוות יש להם לבוש גם כולם הזה בלבוש היותו נשפך ומכסה מצות דוד טעמי המצוות מביא בכל מצווה טעמו ורוח הרמב"ם ז"ל כפשוטו ועל פי רוב מוכרע זה הטעם עצמו בפנימיות על דרך האמת כי כל מבין יבין באמת שהשטט והסוד אחד הם ומתאחדים יחד.

^ד ב"מ קיג ב ד"ה ניוא. "דמה צריך טעם על מצות המקום".

^ט זה לשון הרשב"א (פרשת הושע'א ח"ד סי' רנ"ג): שאלת שהרמב"ם ז"ל נתן טעם לאיסור אותו ואת בנו ולפי שהבהמתו בטבעו דואגת על בניהם כמשאיות ששוחטין את בניהם. וטעם זה אינו מספיק למה ששוחטין זה שלא בפני זה.

^ט תשובה אל תתן לך טעמי המצוות שכתב הרב ז"ל כי יש קושיית גדולות כמעט ככולן, וגם בזה קושיית גדולה על המצות לומר שהבהמתו כבני אדם מידים את בניהם ואלו לאחר גדלות שאינן כרוכין אחריהם ושאינן האב דואג אלא האם. ובשלוש הקן אין ההקפדה הפנימית ויש הקפדה בליקחה ושיניה האם הדואגת ויקח הבנים. והשהבמה דואגת והחיה אינה דואגת. וחוץ מכבוד הרב ז"ל אין משגיחין בטעמים האלו, וכבר היודע טעם גזירותיו.

^ט זה לשון הטור (יחד הלכות גילוח סי' קפ"א): "ואין אנו צריכים לבקש טעם למצות כי מצות מלך הם עלינו אך לא נדע טעמנו", ועיי"ש בבית יוסף ובדרכי משה.

^ט שהרי שתי מקראות נתגלו טעמן כשכל מה גדול העולם.

^ט אמונות ודעות מאמר א פרק ז'.

^ט ראה הלכן.

^י דברים פרק ז', "ענין ענין כל המצות יבנים המשכיל וידע למה נתנו". מאידך הוא כותב לגבי איסור בניית אבני גזית (שמות כ"ב): "ואין לנו לחפש על טעמי המצוות" (למרות שמיד

עדות, חוקים, משפטים

רבי יהודה הלוי בספר הכוזרי^{1א} מזכיר סוג מצוות נוסף שהוא אותן המצוות שאינם מתחייבים על ידי השכל מעצמו, אך לאחר שנכתבו סיבתם מובנת. כמו למשל, שבת, פסח ותפילין. ואם כן לפנינו שלוש סוגים כלשונו: מצוות "מנהגיות", מצוות "שכליות", ומצוות "אלוקיות".

שלושת סוגי המצוות המדוברים, שהם עיקר התורה - הנקראת בשל היותה הוראה והדרכה לאדם כדאיאת בוהר הקדושי² - נקראים בלשון התורה: עדות, חוקים, ומשפטים³.

חכמה, בינה, דעת

והנה איתא בכתבי האריז"ל⁴ כי שלושה אלו - עדות,

ואופן תיקונה והוא יודע מעלת המצוה הזאת, והיאך עשוי לתיקון הנפש, ולהגדיל מעלתה.

וראה עוד מ"ש **מון החת"ס יז"ע** (תורת משה, במדבר פ"ט פסוק יז) וז"ל: והנה זה ג' ענינים ערות **חוקים ומשפטים** הפגום עדות שהם מצות שהם עדות על דבר מה כגון פסח על יציאת מצרים ושבת על בריאת עולם והם נקראים תורת אמר אומתו פגום בשברו בחלק שמזרוע האם ונעשה גל של עצמות ונקרא עצם אדם לכן עדות בעין וכן ועצם בעין הפגום בחוקים שאין להם טעם נגלה אצלנו היא תורת ה' פגום בשמתו חלק אלוה ממעל נקרא חלל שנעשה חלל ממלוי הנשמה ככתוב בספר ראשית חכמה ולכן חוקים בחיית וכן ח"ל הפגום במשפטים מצות שכלית היא מוסר אביך שא"י וכו' חוקים העולם זולתיהם הם גזל ועריית משפט מדינות הרי הוא כאלו מת ועבר ובטל חקיום קרוי מית במ"ם משפטים במ"ם אך צדיק אינו מת בעצם רק לעינינו מה שמניחים אותו אל קבר ומשם עולה לעולם שכולו טוב ולמה יטמא וכתבו מ"מ כיון שאינו יכול לעשות עוד מנ"ט מתבלשים בו הקליפות ואין להאריך בידוע וזהו פי' או קבר נמי מטמא ומקשה קבר אשר איש אלקים למה יטמא ומשני היוספר קבר חסדך, עכ"ל.

ובכללות, מתחלקת התורה לששה קובצים חכמים: תורה, מצות, עדות, פקודים, חוקים, ומשפטים.

וכן כתב המל"ם בפירושו על תהלים (ק"א וז"ל): **תורה, מצות, עדות, פקודים, חקים, משפטים**. תורה היא כולל תורת ה' שבו באו כל המידים באמונתו ודעות ולמדויות וכלל ההגות האדם. מצות, הם מצות התורה ככלל. חקים, הם מצות שאין בהם טעם משפטים, הם בין אדם לחבירו ויש להם טעם. עדות, הם הספורים הבאים להעיד על גדולת ה' והנהגתו. פקודים, הם מצות שמופקד בהם לזכר ענינים פרטיים.

יד כמבואר בספר⁵ **קדושת יום טוב** (ספר בחקותי) בזה"ל: והנה **עדות היא ממוצע בין חוקים ומשפטים**, שהחוקים הם קלים ביותר לעשותם ואתם רק לשם ה', כי לא יצויר במחשבתו בשום אופן שעושהו לשם שכלי, שאינם מובנים, והמשפטים הם הקשים ביותר לעשותן באמת רק לשמא דקו"ה שלא יהיה כוונתו כלל מצד התחיבות השכל, כי כלו היא מטעם השכל והנימוס המדיני, שאף אוה"ע הכופרים בתורת ה' עושים משפטים ודינים בזה, ואך העדות שאינם חקק בהם טעם שהם שכליים קצת כמבואר, וא"כ אינו קל לעשותו כל כך כמו החקים והיא ממוצע, **ומי איש הרוצה לעבוד את ה' באמת אף במשפטים שבין אדם לחבירו ודרכי השכל, צריך קודם לעבוד את ה' בהעדות אשר הם ממוצע, והדר ילך למעלה עד קיום המשפטים, והשכל יתחיל כבעם אתה בקיום המשפטים לא יתקיים בידו.**

וזה"ש דוד המלך על קודם חשבתו דרכי, היינו דרכי האדם והשכל שירצה גם בהם לעבוד את ה' באמת, אז מקודם חשבתו רגלי אל "דעותי" ודיקא היינו להעדות, ואח"כ ישוב אל המשפטים ודיני השכל, ויפרישו דקמפרט מה דכתיב אם בחקתי תלכו ואת מצותי תשמרו, כי תביט מצות כולל כלל הג' בחינות **עדות חוקים ומשפטים** שכולם נקראים מצות, וז"ל גם כן תביט מצות הכוונה על חד מיניה, ויש מקום לומר שכוונתו על כולם, וא"כ לכאורה היה מקום לומר כאן אם בחקתי תלכו דהיינו שאם תלכו בחקים אז תביט מצותי שתשמרו היינו כל המצות ככללן, ומתחלקים ואילך ויכל תיכף לעלות על חקיה מצות שירצה בין לעדות בין למשפטים, ועל זה מפרש המדר"ח חשבתו דרכי, דצריך להיות קודם ואשיבה רגלי אל אודותי, ויכלי את קיום החקים לא יוכל לילך רק למצות העדות, ואין ר"ל על מצות המשפטים, שהם באים רק אחר העדות, והכן.

^{1א} ז"ל לשונו (פירוש שער תורת המצוות פרק ז): חכם מהו אומר מה העדות, פי' - מה הם המוחין אלו, בסוד דעת חכמה בינה, הרמוזים באלו ג' מדות, עדות דע"ת חוקים חכמה, חוק לישראל והם משפטים, בינה, מלך המשפט, עכ"ל (נ"ע במפתח הקדוש שער ספירת העומר, וכן בסידור האר"י סוד הגדולה).

^{2א} מאמר ג אות מה, ז"ל שם: **אלה והדומה להם הם החקים השכליים, והם הקדמות והצעות לתורה האלהית, קדמות לה בטבע ובזמן, אי אפשר בלעדיהם בהנהגת איו קהלה שתהיה מבני אדם**, עד שקהל הלסטטים אי אפשר שלא יקבלו הצדק ביניהם, ואם לא, לא היתה מתמדת חברתם. וכאשר הגיע המשי מבני ישראל אל עיני, שהקלו בתורות השכליות והמנהגיות, אשר אי אפשר מבלעדיהם לכל קהלה, כאשר אי אפשר לכל יחיד מבלעדי הדברים הטבעיים מאכילה ושתיה ותנועה ומנוחה ושנייה וקביצה, והזחיכו עם זה כעבודת מקרבנות וזולתם מן התורות האלהית השמיעו, הסתפק מהם בפחות, ואמר ולואי שתשמרו התורות ששומרים אותם הפחות שבקהלות, והקל שבהם מהצדק והדרך הטובה וההודאה בטוב הבורא, **כי התורות האלהיות לא תשלמה אלא אחר השלמת התורות המנהגיות והשכליות, ובתורות השכליות קבלת הצדק וההודאה בטוב הבורא**, ומי שלא החזיק באלה איך מחזיק בקרבנות וכשבת והמילה וזולתם, ממה שאין השכל מחייבו ולא מורחיקו, **והם התורות אשר בהם היתחיד בני ישראל ואשר על השכליות, ובהם היה להם יתרון הענין האלהי. ולא ידעו איך ישימו אלו התורות, וכאשר לא ידעו, איך ירד לבו ה' ביניהם ואש ה' על קרבנותם, ואיך שמעו דבור האל, ואיך אירע להם כל מה שאירע, ממה שאין הדעות מקבלות אותו לולא המעמדות וראות העין אשר אין בו מדה, ועל הדרך הזה נאמר להם: (דברים י"ב) "ומה לך דרוש ממר", ו"ועולתכם ספו על זבחים" (ירמיהו ד' כ"א) וזולת זה ממה שדומה לו. היתכן שיחזוק הישראלי בעשות משפט ואהבת חסד, ויעזוב המילה והשבת ותורות הפסח ושאר התורות, ויצליח.**

^{2ב} ח"ג דף נ"ג ע"ב, וכן כתב הר"דק **בספר השורשים** (שורש ירה), וכן אמרו ז"ל במדרש (מבא באהרן המדרשים תע"ג: 263) **"מלך נקרא בספר תורה מבני שירדה הוראה לעולם"**.

^{2ג} כמו שכתב הרמ"ע **מפאנו** בכתביו (מאמר שבה לחיות) ז"ל: מצותי שם כולל הוא לכל המצוות והנחלות לעדות חוקים ומשפטים כדאיאת בפרשת ואתם קבלתם שאלת בן חכם.

וראה מ"ש **רבנו בחיי** (במדבר פ"ט פסוק ב): ולפי שנתפרסם בשבילנו ושעשה עמנו הפלאי לכן נתחייבו לקבל מצוותיו אלה שהם שלושה חקים, **עדות וחוקים ומשפטים, הזכיר עדות על המצוות המוקבלות, והזכיר משפטים על המצוות המושכלות, והזכיר חוקים על המצוות שאין טעמן נגלה בתורה.**

עוד כתב (דברים פ"ו פסוק יז): ואפשר לומר שהזכיר הכתוב שלושת חלקי המצוות המושכלות **המוקבלות והחוקים**. מצוות ה' הם המשפטים שהם מצוות מושכלות, ועדותיו המושכלות המוקבלות שהם עדות על האלהות ועל חידוש העולם, וחוקיו אלו החוקים שאין טעמן נגלה.

וראה מ"ש **המב"ט** בספרו **בית אליהם** (שער השניות, פמ"ז) ז"ל: מצות ה' ברה מאירת עינים, לא עשה להו תעשה שכללם תרי"ג נקראים מצות, אלא שיש מהם שעם היותם מצות נקראים **ג"כ חקים** לאיזה סוד וטעם שאינו ברור לכל, והוזהרנו להאמין אע"פ שלא יהיו קרובים כל כך לשכלנו, וכן יש מהם נקראים **ג"כ משפטים** כי אותם המצות יש בהן ענין משפט ומשפט יפול הפרש בין הסבורות, והוזהרנו על המשפט המוקבל בתורתנו הקדושה כי הוא הישר והטוב, כדכתיב (שם) כי מי גזלו וגו' אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת וגו', ויש מצות שנקראים **ג"כ עדות**, ובעדות יפול גם כן איהו ספק בלתי מאמינים, ולכן הוזהרנו עליו בלשון עדות שהוא אמת, וכמ"ש עדות ה' אמתה וכו'.

וכתב עוד בספר **יד מצרים** (פירוש לגדה של פסח אות ד): והנה מצינו **שהתורה נחלקה לג' מדרגות שהם עדות חוקים ומשפטים**, העדות הם מה שבאים להזכיר לאדם שרשי התורה ויקריהו, כגון בשל שהוא עדות שהוא יתברך ברוך עולמו ומנהיגו, המשפטים הנהוגים ליישוב המדינה כגון גזל וגניבה ואונאה וכדומה, וחוקים הם המצוות שהגוליים לשלימות הנפש ותיקונה, וכפי ערך מדרגת הנפש שאין מהותה מושגת לשום אדם, כמו כן דרכי תיקוניה אינו מושגים, רק שהבורא יתברך היודע ההרכבה

חוקים, ומשפטים - מקבילים לשלוש המוחין שבאדם: חכמה, בינה, דעת.¹ כשה"חוקים" מסמלים את הביטול שמקורו בספירת ה"חכמה",² ה"משפטים" הם כנגד ה"בינה" שהאדם מבין ומשיג את הדבר בשכלו, ואילו ה"עדות" היא כנגד ספירת ה"דעת" הממוזגת בין החכמה לבינה.

ה"חכמה" היא כוח לחוש ולהשיג את מהות הדבר, לראות את ה"תוך", את הדבר כשלעצמו, ה'בינה' היא ראיית הביניים, הסקת מסקנות מהנהגותיהם ותכונותיהם של הדברים, להבין דבר מתוך דבר, לעמוד על היחס שבין הדברים ולהגדיר מהות אחת ביחס למהות אחרת, אשר זאת היא עיקר פעילותה של המחשבה האנושית,³ ו"דעת" היא השילוב והחיבור השווה והמאוזן שבין שני הכוחות הללו,⁴ ומתן הביטוי שלהם באמצעות הרגשות ומידות הלב.

וכך כתב הרמ"א בספרו תורת העולה⁵ כי תפיסתו של השכל האנושי מתחלקת לשלושה: "הבנתו המדויקת", "כוח השופט", ו"התבונה", ועל דרך זה מביא המלבי"ם⁶ כי

צירוי של השכל מתחלקים אף הם ל-"מושגים", "משפטים", ו"היקשים".

משנת החסידות

במשנת החסידות אנו מוצאים, כי מלבד מה שמכות המצוות מתחלקת לשלושה מינים אלה - עדות, חוקים, ומשפטים, הרי שגם ביחס לאיכותה של כל אחת מהמצוות, ישנם שלוש אופנים ודרכים איך וכיצד לקיימה. כשה"חוקים" וה"משפטים" עומדים זה לצדו של זה, ומעליהם ניצבת ה"עדות".

ה"משפטים" מבטאים את גישת האדם לקיום מצוות השי"ת מתוך הבנה ומשמעות, השכלה ודעת. ה"חוקים" לעומת זאת, מתארים את הגישה מתוך ביטול מוחלט לרצונו של השי"ת, ללא השתמשות בשכל להבנת ההיגיון שבמצווה. האחרונה, העליונה מרעותיה, היא ה"עדות" - המשלבת בין השניים - המסמלת, את גישת האדם למצוות גם מתוך ביטול והכנעה, וגם מתוך השגת השכל, ללא שום סתירה בין השניים.⁷

וכתב בספרו "מאור ושמש" (פר שמיני): וזהו שאלת החכם מה העדות והחוקים והמשפטים וגו', וידוע מכתבי האר"י "ל שעדות חוקים ומשפטים מרמזין לחכמה בינה ודעת, וכו'.

וכן מובא בספרו "אבהת שלום" (לפת הפסח): והנה החכם שואל מה העדות והחוקים והמשפטים, שהם סוד המוחין, חכמה בינה דעת.

עוד כתב בספרו "ישמע ישראל" (פר שמיני): ואנחנו אומרים כי גם החכם כולל עצמו בכללי, כי החכמים יודעים שגמנו וחסרו, ולה שואל מה העדות וכו' אשר צוה ה' אלקינו אתכם, כמאמרם ז"ל (סוטה ל"ז) אותו ואתכם, איך נוכל להלך בגדולות ובנפלאות מאתנו, ע"ד במופלא ממך אל תדרוש (חגיגה י"ג), וכמ"ש בסה"ק עדות חוקים ומשפטים הוא בחינת חכמה ובינה ודעת, ולסדר מערכת הסדר במצות האלה העומדים ברומם של עולם, ולמלא מילי קדם מלא עילא ביצי"מ וכו'.

¹⁰ בזה"ל (פסחים רמז ע"ב) הם נקראים: מוח הזיכרון (החכמה), מוח המחשבה (הדעת), ומוח הדמיון (הבינה).

¹¹ וכמו שאמר שלמה על חוקת פרה האדומה "אמרתיה אכחמה והיא רחוקה ממני" (קהלת ד, כג) ויצי"מ ד"ע"א, כך מובא מהאר"י¹² בספר מחברת

קודש (שער פירת העופות), ומשמע מדבריו שהבין את כונת שלמה כאומר ש"ע"י מה שהיא רחוקה ממנו הוא הצליח לבוא למידת הביטול שבחכמה, בשונה מההבנה הפשוטה, שרצה להחכים ולא עלתה בידו.

¹³ ולכן נקראת 'בינה' כי במצעותה מבינים רק את היחס הקיים 'בין דבר אחד לשני, ללא הבנת מהות הדבר בעצמו.

¹⁴ כך כתב האר"י¹⁵ הק' בעץ חיים (שער הבלים), וראה בפתחי שערים להר"א חבר ז"ל (נתיב אביע' פתח סט), ובביאור הגר"א על משלי (ד, כד), ועיין עוד בספרו¹⁶ מגן אברהם (פר' אמור).

¹⁷ ראה מה שפירש רבי (חגיגה י"ג): **חכמה - ידע מה שלמד. תבונה - שהוא מבין דבר חדש מפלמול חכמתו. דעת - ישוב.**

¹⁸ ואכן כתב שם (ח"א פס"ח) בזה"ל: והנה החכמה העיונית חלקה הפילוסוף לשלשה מעלות זו למעלה מזו, הראשונה הנח אשר בו ידע הדבר הנקנה במופת ללוח מהמקדמות שאין עליהן מופת כמו המחשבות או המחשבות הראשונות. השני כח לקוח מזה שבו יוכל לדעת ולברר אמתה הקדמות אלו אשר לקח להתחלות ראשונות אם הם צדקות ואמתות ושני אלו הכחות יאמרו בחלק אחד מן העיין כאלו תאמר בחכמה מיוחדת כמו הפהפאה והתבונה וזולתם. אמנם יש כח למעלה מזו והוא אשר ישיג וידע על השלימות כלל הנמצאות בסבותיהן והתחלתיהן בחלטה לא בעיין חלקי. והמעשי גם כן יחלק לשלשה חלקים תהגות אדם עצמו והנהגות ביתו והנהגות מדינתו והמעלה הוא תנהגות המדינה והוא בדמות חלק א' מהעיוני שהוא לוקח הנחות הנימוסיות ודן דין

אמת לפי הנימוס. אמנם יש כח אחר מעולה ממנו והוא השכל וידעית סודות הנחות הנימוס וטעמן על נכון עד שישיכל לישב הנימוס לפי מקומו ושעתו והוא הדן דין אמת לאמתו כפי צורך השעה והוא כדמות השני מן העיין אבל עדיין שני חלקים אלו הם חלקים ויש מעלה שלישית והוא כח התבונה הכולל שיוכל להשיג דת ונימוס בכל מדינה או מדינות והוא ידיעת הכללים החלקיים לשום נימוס בכל הדברים.

¹⁹ כמש"כ המלבי"ם בספרו יסודי חכמת ההגיון (פרק י"ז): **צירוי השכל שלשה מינים: מושגים, משפטים, היקשים.** הצירוי הכולל תחתיו צירורים רבים נקרא מושג. על ידי קשר מושגים רבים או מושג עם מוחש יולד המשפט, ועל ידי קשר משפטים רבים יולד ההיקש. ביאור: המושג (בעניניו) עומד נגד המוחש, שניהם צירורים פרטיים, רק שהמוחש הוא אך צירוי נושא אחר, והמושג כולל תחתיו צירורים רבים, במושג אילו הכולל תחתיו כל האילנות למיניהם. המשפט יודיע יחס מושגים רבים זה לזה, דרך משל: במשפט 'ראובן הוא חכם' נדע שהמושג ראובן ומושג החכמה יכולים להתחבר במרענו, ובמשפט 'ראובן איננו חכם' נדע ששני המושגים האלה לא התחברו זה אל זה. ובוזה יבדל המשפט מן המושג והמושח שרשם צירורים פרטיים. כי במשפט התקבצו כמה צירורים אישיים וישפט עליהם השכל אם יוכל להתקשר במדע - ההיקש יקבץ משפטים רבים, ובוזה יבדל מן המשפט, במה שבו התקשרו כמה משפטים באופן שיצא האחד מרעהו. דרך משל: הלוקח שוחד מעות משפט, השופט הזה לקח שוחד, אם כן השופט הזה עות משפט.

ביאור הדברים (ע"פ פירושו של הרב אריה ל"ב גראדאן): השכל כהבנתו המורחבת יתחלק לשלשה חלקים: א' אל השכל בהבנתו המדויקת (ענייניו ענינאמטען). ב' אל כח השופט. ג' אל התבונה; השכל, הוא הכח לצירוי הפרטים על ידי מושג כולל. כח השופט, היא היכולת להכניס הפרטים תחת הכללי. התבונה, היא היכולת להוציא את הפרטי מתוך הכללי. ביאור: השכל, הוא הכח לצירוי הפרטים בתוך הכלל, כמו שיכולת את הצירורים, ראובן שמעון וכו' ללא האדם בתוך הצירוי מדרב. כח השופט, מכניס הפרטי תחת הכללי. ראובן הוא חכם, מכניס את הצירוי הפרטי ראובן תחת הצירוי הכלל. התבונה, מוציאה את הפרטי מתוך הכללי, מכרת את הפרטי בתוך הכללי, כי כן היא פעולת התבונה בהיקשיה. החכמים מאושרים, ראובן הוא חכם, אם כן ראובן מואשר; המשפט הפרטי ראובן מואשר יצא מתוך המשפט הכללי החכמים מאושרים.

ובכל זאת אל תחשוב: כי השכל לא יתעסק רק בהוצאת המושגים, וכח השופט הוצאת המשפטים, והתבונה בבנין ההיקשים; ע"ד שטוב תראה להלן שלהוצאת מושגים ברורים צריך הילתות גם כן השופט גם התבונה. הלוקח הוא תהיה לנו לעינים לחלק את ההגיון יסודי לשלשה חלקים: החלק הראשון ידבר על המושגים, השני על המשפטים, השלישי על ההיקשים.

²⁰ כדאיתא בספרו¹⁹ חוה דוד (ספר עירא) בזה"ל: "כי צירוי הכין לבבו לדרוש את תורת ה' ולעשות וללמד בישראל חוק ומשפט" (פ"ג). שני בחינות אלו צריכים להיות תמיד בעם

על זה היא ש"עבדים היינו וגו', ויצונו ה' לשמור כל החוקים האלה לטוב לנו כל הימים ולחיותנו כיום הזה, וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות כל החקים האלה כאשר ציונו"¹, וכונתנו בזה לומר לו כי אף את העדות והמשפטים המובנים אין לנו לעשותם אלא כ"חוקים" מפני שכן "ציונו"².

וכך מובא רבות בספרי החסידות³ כי גם - ובעיקר - את ה"משפטים" המובנים באמצעות השכל על האדם להשתדל לקיים מתוך תמימות ועבדות, ללא השגות והבנות עמוקות.

זוהי תשובתנו בליל פסח אשר אנו עונים לבן החכם השואל: "מה העדות והחקים והמשפטים" - והתשובה

עדות נאמנה, אלא ראי' ממש, והוא מחמת התורה ששכנסו דברי תורה לתוך לבו של אדם הרי היא אמירת עינים ונפקחו עיני שכלו לראות מה שאין בו ספק ואומד כלל אלא דבר ברור. וזהו שאמר עדות ה' נאמנה, שהתורה מעמדת עדים נאמנים להעיד מה שרואים בעיניהם, והטעם מפני שמכירת פתי ובגדד החכמה שיהי' כאילו רואה הדבר בעיני ממש כארמם ז"ל (ספרדיון ד"ע) אמרו לחכמה אחותי את אם ברור לך הדבר כאחותי וכי'.

וראה משיכ' בספה"ק שפת אמת (פרשת פקודי, שנת ה'תרי"ח) ז"ל: "וע"ד הרמז פקודי המשכן הם המצות פקודי ה' שירים, והם מביאים השראת השכינה. לכן נקרא פקודי המשכן משכן העדות. פי' אך בא השראת השכינה על ג' המצות. ע"י שכל מצוה היא קבלת מלכותו ית' שהוא עדות שמשועבדים אנתנו לעשות רצון המקום ב"ה אבינו מלכנו. וע"י העדות זה שבני ישראל מעידין על יו"ת. משרה הקב"ה שכניו על המצות.

יד ראה לדוגמא מה שהפסיק בספה"ק קדושת יום טוב (פרשת עקב) שכתב ז"ל: והיה עקב תשמעון את המצוות וגו'. יש לדקדק באומרו תשמעון את המצוות. הלא מצונו בתורה ג' חילוקים בעניני המצוות. עדות, חוקים, ומשפטים, והחוקים מהם שאין להם שום טעם ומשפטים מהם שכליים ידועים, ולמה פרט הכתוב ליתן שמירה למשפטים בלבד ושירי עדות וחוקים אשר גם עליהם יגיע השתכ כמו על המשפטים. עוד יש לדקדק באומרו ושמתם ועשיתם אותם, הלא כבר אמר תשמעון. גם יש לדקדק אומרו ושמה' ה' אלהיך לך וגו', תיבת ל"ך להמ' ל'.

והנ"ל, על פי מ"ש מהר"ם אלאו בספר העקרים אמר ג' פרק כ"ח. שיעקר שלימות הנפש מהמשפטים לא מפני המעשה או הנשמר מלעשותו בלא תעשה, כי אם מפאת המחשבה שמשחשב שמקיים כן מבח מצוה ה' בהם לא מפני ששכלו מחייב כן, כי באמת יש במשפטים גם כן טעמים ונאמנים מעין כל ח', וענין זה יקשה על האדם לשבר הטבע לבלי להתכוין להנאמן כי אם לנשם שמים.

ובזה פירש א"ח זקוקלה"ה בספרו ייסט לב הפסוק (אחרי י"ח) אלה הדברים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם אני ה'; ה' אפילו אותן המצוות שהשכל מחייב לעשותן עבור שולחם בהם חיות אדם, כמו גניבה גזילה רציחה ארצות אשכול שחזו קיום העולם שלא לעשותן, אף על פי כן לא יעשה אותם אלא מחמת כי כן חקק וגזר יחידו של עולם הבורא ב"ה וביש", וזה אומרו אשר יעשה אותם אדם וחי בהם, דהיינו אותן המשפטים שבהם תלוי חיות האדם, אף על פי כן לא יעשה אותם אלא מחמת אני ה', כי כן גזרתו. עכ"ד.

ונ"ל על להוסיף תבלין, כי הנה שאר כל זול' מצות שכליות. חלק המצות שבתורה הנקראים על החומר ולא יעשה דבר שלא כשורה, באיש אשר אלה לו באיש למישר רק באיש כבר גבר שכלו יצרו לקיים ולשמור המשפטים מצד תיקון המדיני, אכן באיש שחומרו גובר על שכלו, אז גם אפילו אותן המצוות השכליות לא יעשה אותם מצד שכלו ההתחייב בהם, וכי' רק באיש שלבו מסור בידו ותיקן את עצמו וכאיש גבורתו מלישול על החומר, ולא יעשה דבר שלא כהתורה והמוצה, ועל זה אכתי' איכא מחשבה שכלו מן בעשותו מן המצות שהם תיקון מדיני יעשה מצד השכל המחייב, ועל זה תחול האזהרה שלא לעשות המצוה רק עבור צווי הבורא ב"ה וביש".

וכי' המלבי"ם (פ"ה ו' ט"ז) ז"ל: מצות שכליות. חלק המצות שבתורה הנקראים משפטים הם מצות שבין אדם לחברו שהשכל מחייב אותם כמו גניב, גזלה, נזקין, וכדומה. אולם יקשה על זה אין ציוור שיהי' שלימות נפשי נקי' על ידם אחרי שהם משפטים מנוסים לקיום הישגוב המדיני, ומה יוסף שלימות אל הנפש בדיני שור ובורז' אבל האמת הוא בזה המשפטים בעצמם אם יעשה רק מצד שהשכל מחייבים לשמור הקבוץ המדיני ולתקן המדות תכל'ו, אז הם כמשפטים מנוסים שישנם לכל עם ועם שאינם רק תיקון הקבוץ לבד, ואל הם משפטי התורה צ"ל לשמור אותם לא מצד שהם מנוסים שכליים רק מצד שהם משפטים אלהיים שהשם יתעלה צוה לעשותו, וא"כ מצד זה מעושה אותם מפני צויו השם הם ג"כ מצות שבין אדם למקום נכדות וחוקים ומביאים את אדם לשלמות הנפשי בכנות עשייתם בצויו ה' ותורתו הקדושה.

¹ דברים י. כ. זוהי שאלת בן החכם כמו שאמרו חז"ל בירושלמי (פסחים פ"ד ה"ד ע"ב).
² שם כא.

³ כך מובא בתורת משה לרבינו החת"ם (הגדה של פסח) ז"ל: חכם הם הוא אומר וכו' רשע מה הוא אומר, הפרש בין שאלת החכם להרשע כי כללא הוא אעפ"י שמצוה לחקור

בני ישראל, חק גזירת המלך בלי טעם שלא להחרו אחרייו כלל, ולידע שהשם יתברך מקור כל החכמות, ואי אפשר ל"ל (ה'ל תשובה פ"ג ה"ד) ולא בערך טפה מהים מכפי הטעמים שבעיני השם יתברך בזה, והיינו בחינת חק, ועם כל זה מוטל עלינו לזקוף ולהודיע על דהו ממעין טעמי המצוה דע מקום שדינו מגעת להשיג, ובחינת ברא שפמחש בגזווי דאבוהי כידוע (והרי"ק בהר קוב).

ובמצות תורעתה כתב הרמב"ם ז"ל (הל' תשובה פ"ג ה"ד) גם שהמצוה חק ממלך מלכי המלכים היא, מכל מקום גם רמז יש לנו בה התעוררות השוכחים האמת על ידי הבלי עולם הזה, ומצד זה כתיב (תהלים פ"ט טו) אשרי העם יודעי תורעה, ואמרו חז"ל (ויקד' פ"ד ט"ז) הלא הכל יודעים להריע, אלא שיוודעים לרצות את בוראם בתורעה.

וזהו בחינת חקויו ומשפטיו לישראל (תהלים קמ"ו ט"ז), שעל ידי מה שעושים גזירת מלך מלכי המלכים בחק, על ידי זה זוכים קצת לידע טעמים עליונים גם כן בחינת משפט, ובחינת המשפטים התורה מעוני מדעת טוב, דהיינו בלי ידיעת הטעמים, סופה לקיימה מעושר (אבות ד' ט), בדת טוב בהשגות גדולות, וכן הוא בחינת כי חק לישראל הוא (תהלים פ"א ה'), על ידי זה ששפט לאלקי יעקב (שם) כ"ל, וכן היה במרה ששם לו חק ומשפט (שמות טו כה), להודיע דרכי נועם התורה הקדושה, בחינת וימתק המים (שם) הטיט, עכ"ל.

ויש להוסיף בביאור הענין למה נקראו מצוות אלו דווקא "עדות": "העדות" של שני עדים המעידים בבית הדין, אמורה להיעשות מתוך ידיעת אמיתות הסיפור, ומאידך ידוע כי שני העדים אינם דבריהם מתקבלים - לפי דבר השיטות - מחמת נאמנותם אלא מפני שיש להם כוח לתבוע את הדין, אשר על כן מרמזים העדים על שתי הכליות יועצות שבאדם (ראה בגיליון לפרשת אחרי) אשר החלטתם באה היישר מן ספירת הכתר שהוא תת המופע של האדם, ללא שום שימוש באמצעות בלי תהדין.

כאשר אנו מקבלים עדות של שני עדים, ההגדרה היא שאנו - בית הדין - מוציאים לפועל ידיעת מסוג קריאת מזהר, לידע על שני עדים, כלומר, ידן הוא, שידיעה' כזו ברמה המתבססת על שני אנשים - תצא ליעול במלעושות בלי תהדין.

ולפי האבני נדר (א"ח פ"ד ט"ז) כאשר ביד"ד פוסקים ע"פ עדים, אין המשמעות שהם פוסקים ע"פ הדיעה אלא ע"פ הראייה, כי כאשר ביד"ד שומעים את העדים נחשב כאילו הם עצמם ראו.

רעיון זה בעצם משלב בין הרמב"ם הסובר כי נאמנות העדים היא הנהגה מתוך גזירת הכתוב, והינה מבררת את המציאות (וסו' התורה פ"ג ה"ב) ועי' שרת חיים סופר אחרי ח"ב קבל' דה' אבי"ט), לבין האחרונים הטוענים כי זו סברה, שאין לומר ששני העדים משקרים (תהלים קס"ה א) אלא וודאי שכן היא דבריהם המציאות האמתית (קבוץ הערות כ"ג סג), וכן חקק ג"כ בשערי ישר (ו' א) אם עדים הוא בירור או שמה נתנת כוח לבי"ד לכופף את הנידון.

ובספר חוק המלך (במות ד' ד"ה ו'ג) כתב כי יתכן שכונת הרמב"ם היא ג"כ הדברית כ"כ מגלה באפשר להבין בירור.

ועי' עוד משיכ' בספה"ק פרי הארץ (פרשת וישלח) בזה הלשון: ובאמת כי עסק מצות כזה היא הנותנת חיים לעושהו וה' יתן חכמה מפני דעת תובנה (משלי ב' ב) להבין ולהשכיל שכל טוב לכל ויעשיתם והו' עדות ה' נאמנה לחכמת פתי, פתי ידיקא, מי משוחזק אי עצמו לפתי בעיניו ודורש ומבקש עצות לנפשו שהם המצות שישכילו אותו משכילים כדוהר הרקיע ויודע דעת עליון, והו' עדות ה' נאמנה שהם אותיות דעות ה' ה' המצות הם הדעת שמשכר מחברת הקודש מש"כ"מ מן צויהם חכם בעיניו אין המצות מחכימות אותה, שאינם מחכימות רק מי שהוא מני' שהוא מני' ומבקש חכמה אבל מי שהוא חכם וצדיק בעיניו ואינו חסר מלכום א"כ אינו מבקש טעם הקדוה והמאות האלוי מסכלות כי לאורי יס', ואי"כ מן תאיר לו ומה העצה היעוצה ע"ה המצוה אם אינו שואל בעצה מה יתי' ומה יולץ, ומה המצוה ואומני' עשיתו עצה אלא למי ששואל כהוון.

ור"ה מה שכתב בספה"ק שם משמואל (בחקותי, שנת ה'תרי"ז) ז"ל: ונראה דהנה כתיב (תהלים י"ח) עדות ה' נאמנה מחכימות פתי. ישי' לרשע דמה עניקה התורה עדות אין שאין עדות מני' כתבם, אלא מחכימות עשמה את האדם על שניקה על יחוד ה'. והנה בעדות כתיב (ויקרא ה') או ראה או ידע, ואם לא ראה וידע בעצמו אלא שהוא סומך על אחרים שהגידו לו שק השדבר אמת מ"ה הוא נקרא עד שקר, וכמ"ל בעדים (דברים י"ט) והנה עד שקר העד שקר מעשה הוא אמיתי אלא שמויני' את העדים ואומרים עמנו הייתם במקום אחר וא"א שתראו את המעשה קרינן בהו ונהו עד שקר העד. ובהכרח לומר שישראל המעידין על יחוד ה' הוא כאילו ראו מעשה ולא מחמת מסורת שבידם מן מחמת השערה ואומדן דעת שכל אנושי, שכל אדם על דעיו אינם נקראים

בנקודה זו נעוץ ההבדל היסודי שבין הבן החכם לרעהו הרשע המזוכרים שניהם בהגדה של פסח.

הבן החכם יש לו את הביטול שבמידת החכמה, ולכן הוא מסוגל להתבטל ולעשות אף את הדברים המובנים וההגיוניים, לא בגלל שהוא מבין אותם אלא רק בגלל שכך ציווה השי"ת, ומשא"כ הבן הרשע אינו מסוגל לעשות כן, כמו כל החכמים היוונים שהאמינו רק במה שמשגי השכלי, וזהו קליפת חכמת יוון.

זהו פירוש מה שכתוב "ומשפטים בל ידעום"מא, שהרי אף הגויים אף את פנימיות ה"משפטים" אינם יודעים, שהרי אף

המשפטים בפנימיותם הם "חוקים", וכן מה שכתוב "כי מי גוי גדול אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת"מב.

ואיתא בספרי היסודות^{מג} כי הדברים פועלים באופן של מידה כנגד מידה, והיינו שעל ידי עשיית בני ישראל את החוקי התורה - וקל וחומר כאשר הם מקיימים את ה"משפטים" המובנים - בלא טעם ודעת, נסתמים פיהם של כל המקטרגים, ונתעורר השי"ת להשפיע לנו שפע ללא גבולות - למעלה מטעם ודעת, כחוק בלי טעם, מתוך אהבה שאינה תלויה בדבר.

טעמים זרים למצות התורה בחכמה מזויפת בארמם שכל המצות רק המצאה לאיזה מושכל ואין מן הצורך בפועל דייקא כאשר מבואר סברותיהם המזוהמות (בספריו מעין גנים), והנה לסברותיהם אין לך בתורה שום דבר בחוקה, והנה זאת היא עצת הקליפ' שלא יקיימו ישראל מצות בחוקה, להיות כזולת ישראל קיימים מצות בחוקה אז תבא להם הישועה בחוקה, אף את חז"ל בידם, על כן הבורא ית"ש ה' רצונו שקיימו ישראל מצות בחוקה דוקא כי רצונו להושיע את ישראל בכל עידן ועידנים וכנ"ל, וזהו שתקנו בסוסם ההודאה שרצו היונים הרשעים להעבירם מחוקי רצונו, רצ"ל רצו להעבירם מחוקים אשר הם רצונו יותר מהעדות והמשפטים, על כל ידי החוקים קרובה ישועת ישראל לבא, הבן.

^מ כמש"כ בספה"ק שם משמואל (פר' תפיס חלק ל"ח): ובה יש לפרש מה דלחשכים תורתך ולהעבירם מחוקי רצונו. דהנה כ"ק אבי אדומ"ר זצ"לה"ה דייק מכאן דהיונים היו מתנגדים לחוקים יותר מליתר חלקי התורה, היינו עדות מצוות ומשפטים. והטעם כי היונים היו פילוסופים והעיוז לומר שכל מה שאינם משיגים בשכלם איננו אמת כמ"ש הרמב"ם, וע"כ בשאר חלקי התורה שטעמם נגלה לא היו מתנגדים כ"כ, אלא לחלק החוקים שאין הטעם נגלה להו היה מתנגדים ביותר, עכ"ל. ויש להוסיף בזה ולדייק גם בתיבת "רצונו". דהנה במדרש (שיה"ר פ"ה ב) תמתי כמו תאומתי מה התאומים הללו אם חושש אחד מן בראשו חבירו מרגיש כך כביכול אמר הקב"ה עמו אנכי בצרה, עכ"ל. ולפי"ז יש לומר דמה שישראל נמשכין ולהוסיף לקיים גם את חלקי החוקים אף שאינם יודעין הטעם, מ"מ באשר כך הוא רצונו של מקום והוא ידע מקומה והבין דרכה, ישראל מרגישין מה שהוא ברצונו של הקב"ה כמו התאומים שאחד מרגיש בצערן של חבירו וכביכול מרגיש בצערן של ישראל, כן נמי להיפוך ישראל מרגישין ברצון הקב"ה ומתפללים ומתרגשים כאלו טעמו והרגישו את מתקיות טעמו של דבר. וע"כ המלאכים נקראים עושי דברו, אבל ישראל נקראים עושי רצונו, היינו שמרגישין את הרצון של הקב"ה אף שרם בכל לב דבור, וזהו הפירוש (סוכה מ"ב ע"ב) ישראל אין להם אלא לב אחד לאביה שבשמים, שכלל בצעמא אף בלתי ידיעת הטעם ממש לעשות רצונו של מקום. וע"כ מתיחסים החוקים לבחי' הרצון יתב"ש. וזהו להעבירם מחוקי רצונו, שהיונים האחרים אמרו לישראל כתבו לכם על קרן השוי שאין לכם חלק באנכי ישראל, והלשון שאין לכם חלק היא היפוך הלשון האומתית, שאחד מרגיש בצערן וכי שרגלו של חבירו, ע"כ נאמר להעבירם מחוקי רצונו. ומבואר הדברים, שרצו להתגבר עליהם ולהטיל פגם במדרגת בחי' הלב שבנישראל שאין להם אלא לב אחד לאביהם שבשמים.

^{מג} תהלים קמ"ו. כ. ועי' במדרש הנחומא (שופטים א'): לא עשה כן כלל גוי ומשפטים בל ידעום, והלא אוה"ע נצטוו על הדינין, שהוא אחת משבע מצוות בני נח, ומהו ומשפטים בל ידעום. אילו דקדוקי הדין.

^{מז} דברים ד. ת.

^{מא} כן הביא בספה"ק בני יששכר (מאמר י' סוף תרועה, דודש ז') וז"ל: ועוד אקדים לך את אשר שמעתי בשם כבוד דודי זקני סבא קדישא מוה"ר משולם זושא זלתי, בפסוק תקעו בחדש שופר וכו' כי חוק לישראל הוא וכו' [תהלים פ' ד]. הנה נראה שאומר טעם לישפור כי חוק לישראל וכו' ואינו מובן, ואמר רבה הקדוש הני"ל, שיש"י רואה כביכול טענות המקטרגים, והוא ית"ש רוצה להושיע את ישראל ולזכותם, והנה הוא ית"ש מלך במשפט יעמיד ארץ, ושואלים המקטרגים מה טעם יש בדבר להושיע לישראל כיון שאין חוק ח"ו, ואי אומר ית"ש כחורה וכחשונא. כיון שישראל מקיימים מצות שיש חוקים בלא טעם, ומשפט צדק הוא מדה מדה לזכותם ולהושיעם מבלי טעם, וז"ש תקעו בחדש שופר וכו' כי חוק לישראל הוא (חוקים מבלי טעם. והוא הנעשה) משפט אללקי יעקב [כן הוא המשפט צדק, כיון שקיימים ישראל בחוקה מבלי טעם. וזו המשפט הוא שיושעו מבלי טעם] הבן.

ולידע שרשי המצות וטעמם אבל לא שיהי זה מעכב ושום שיהיו במעשה המצוה כי נעשה כאשר ציונו ה' אלקינו ולא מפני שכלנו והבנתנו ובשריות לבנו נאמר ידי הניין לנו כי זה הוא אפיקוסט ע"כ החכם אינו שואל בשעת עבודה כלל כי הוא עובד כאשר רואה אבותיו או שלא בזמנו שואל וחוקר מה עדידות החוקים והמשפטים משא"כ הרשע עובד בשעת מעשה מה העובדה "הואת" דייקא שאתם עוסקים בה כעשוי מה היא לכם ואם יישר בעיניו יעשה ואם לא יניחנה ע"כ הוא כופר בעיקר כי הוא מוציא עצמו מעשיית כלל המצות כ"א מה שישיר עיניו מהמצוות יעשה.

והכו"ז כתב גם המלבי"ם (ספוט יג ע"ד): תכס מה הוא אומר מה העדות החקיים, החכם מצא יסוד מוסד שכל מצות התורה צוה ה' אותנו והם מצות קיימות לעולמים, אך כאשר מצות התורה נחלקת לג' חלקים, שיש מצות שהן עדות על חדוש העולם או ההשגחה ויתר האמונות, ויש מצות שהן משפטים לתקן ההנהגה שבין אדם לחברו, ויש מצות שהן חוקים שיש להם טעם, והחכם חוקר ודורש על פרטי המצות מאיזה סוג הם אם הם עדות או חוקים או משפטים, ובכ"ז יאמר אשר צוה ה' אלהינו, שאין שיהיה הם צווי ה' וכו'.

והנה בפ' ואתמנן בתשובת לבן החכם עבדים היינו וגו' ויצונו ה' לשמור את כל החוקים האלה לטוב לנו כל הימים ולחיותנו כיום הזה וצדקה תהי' לנו כי נשמור לעשות כל החקים האלה כאשר ציונו ה' למ שאתה מחלק בין החוקים עדות ומשפטים עד כי כל אלו חוקים המה כי מה ניתן לה' אם מעדידיהם אונחנו ועדותו ועושים משפטינו, והכל חקיים המה ורק נחת רוח לפנינו שאמר ונעשה רצונו והכל רק לטוב לנו כל היום הזה.

^{מב} כמבואר בספה"ק באר מים חיים (פר' בהר פ' סה) וז"ל: מה העדות וכו' מה העבודה וכו' מה זאת וכו'. והענין הוא כי כל דבר ומוצה הובא בחוק מאתו יתברך בלתי הנות שום טעם, להכל נלחק ממקום גבוה על גבוה העומד תמיד לשאלה וכו', והמה עומדים תמיד לשאלה ואל לתשובה להשיג דרכה, ענין מרן אדמו"ה שאמר בה (תפלת ד') (כ"ג): אמרתי אחכמה והיא רחוקה, רק אלהים הבין דרכה אלהים שבבניה. וכל חוק וגזירה שאין לה טעם מפורש על שמה נקרא, וכו', ואכן כל חכם לימין נאמר למעלה שישואל ודורש על הענין בדרך של שבת ותהלה לומר מה רבו מעשיך ה' ומה נכבדתי ממשךיך שישואל כל בריה יכולה להשיג אפס קצוה מנוגעם זויה ומתיקת טעמיה, ומוסיף על ידי זה אהבה ודבוקת לאל יתברך, על כן אומר מה העדות החוקים והמשפטים וגו' כי מן החוקים הוא למד שבודאי גם בהמשפטים יש בהם סודות חכומים אלהייתו יתברך והראיה כי אם לא היה תניתי התורה אלא לפי מה ששכלינו משיג למה יש בה חוקים שאין אנו יודעין דבר בהן אלא ודאי כי כולה ממקום גבוה נלקחה שיש בה סודות נעלמים ואין לנו אלא אשר צוה ה' אלהינו אותו נעשה באהבה עוד יותר ויותר כי הם ממקום גבוה מאוד מערך שכלנו, ואנחנו משאלנו בבוה בק אדמו"ה אשירנו מה טוב חלקינו בזה. אבל כל כסיל הוא לשמאלו והוא הרשע שאינו מאמין בה ובתורתו תורה אמת אשר המה נפלאים מאתנו וסובר שח"ו היא השכלה לעולמי מה ששכלנו, וטעם בדברי רשע מה העובדה האמת לכם דברים האומות העולם משלתי את השכלתו, ואמר בדברי רשע מה שח"ו לא נתן הקב"ה אלה החוקים לישראל רק ליגעם בעבודת עבד לעבוד ולמשא שאין שום טעם בה ומשנה שאינה צריכה לבל ובאשר ח"ו הגידו (במרות כנסתם וחובא ביש' ד') בפסוק ויקרא בית לוי, לא תעבדו כלל את עבודת עבד ח"ו שגאוי שיחה ניכר בה דעבד וכן אמרו (שם) בפסוק (שם שם שם) לא תרדה בו בפרך מלאכה שלא לצורך כדי לענותו אל תאמר לו החם לי את הכוס הזה והוא אינו צריך לו. ולזה פה הרשע אומר מה העבודה הזאת לכם כלומר כי את הכניתי מה שנועד לישראל ואין בה טעם רק חוקה. והוא רק עבודה כלם ללכמם בעבודת עבד ח"ו, ע"ל.

^{מג} כדאיתא בספה"ק בני יששכר (מאמר י' חדישי סכלו טבת - מאמר ד') וז"ל: ומעתה נחזור לעניינו, הנה היונים הרשעים הן המה העוסקים בחכמות חיצוניות חכמת יונית הפילוסופיה הארורה, הן המה אשר הלבישו המצות שבתורה במלבושים זרים והמצאו

חידושה של תורת החסידות

כמו כן ידוע כי האדם מורכב משלשה חלקים: נפש, רוח, ונשמה. ה"נפש" היא אוסף כל הפעולות החומריות, המעשים, וההתנהגויות שנפעלים בתוך גוף האדם, וכמו שכתב האבן עזרא¹⁷ ש"רוב הנפש הנמצא במקרא על הכח המתאוה לאכל". ה"רוח" היא הרגשותיו ומידותיו של האדם, הנמצאים וקיימים בלבו. ואילו ה"נשמה" משכנה במוח, והיא מבטאת את כוח השכלי והמחשבה¹⁸.

שלימות קיומה של כל אחת ממצוות התורה, היא כאשר האדם מקיימה בכל חלקי הנפש שלו. זאת, באמצעות דקדוק קפדני על כל פרטיה ודקדוקיה של המצווה, כפי שצריך לקיימה בפועל [נפש], הרגשות ותחושות של אהבה, יראה, ודביקות פנימית בנשמת המצווה [רוח], ומחשבה והעמקה במשמעות ופשרה של המצווה [נשמה]. וכפי שחילק הרה"ק בעל הבני יששכר זי"ע בספרו דרך פקודיך את כל אחת מן המצוות לשלושה חלקים: חלק המעשה, חלק הדיבור [=המבטא את רגשות הלב], וחלק המחשבה.

החסידות הוסיפה והשלימה את שלושה חלקים אלו, באמצעות צירופו של נדבך נוסף, פנימי יותר, והוא חלק ה"חיה", שהוא ביטול הרגשת ה"עצמיות", ותחושת

התלות בהש"ת המתגלה באמצעות המצווה, בשעה שהיא נעשית בצורתה הראויה. על מנת לבאר עניין זה עלינו להקדים הקדמה קצרה.

"תר"ך עמודי אור" שבספירת "כתר"

הנה במוח האדם יש שני חלקים כלליים, שהם: המחשבה הפנימית הבלתי נשלטת, והמחשבה החיצונית הרצונית¹⁹. המחשבה הפנימית היא אותם מחשבות שעוברות במוח האדם בלא ידיעתו ורצונו ומקום זה מכונה "תת-מודע" כי לרוב אין מחשבות אלו ידועים אף לאדם עצמו אלא על ידי התבוננות, ובו משתלשלת ומתבטאת ספירת ה"כתר"²⁰ שהיא הראשונה שבעשר הספירות ונקראת כך מחמת שהיא "מכתרת" ומקיפה את החלק השני שבשכל שהוא המחשבה הרצונית הידועה לאדם ונשלטת על ידי רצונו - המחולק לשלוש המוחין: חכמה, בינה ודעת - וכדוגמת עצם הגולגולת המקיף ועוטף את המוח²¹.

ואיתא בכתבי הרמ"ק²² שרבי נחוניא הקנה היה זה שגילה לראשונה, על ה"כתר" - המתשלשלת לחלק הבלתי נודע שבשכל האדם - ישנם שש מאות ועשרים אורות, הנקראים: "תר"ך עמודי אור", והם תר"ך אופנים אשר דרכם יכול האדם להתחבר אלן כנגדו בספירה זו, ועל כן

וראה עוד ע"ז בספ"ה דברי חיים (פר במדבר) ז"ל²³: **ידוע שיש בחינת רצון בהתגלות במדות, ויש רצון בפני עצמו טרם התגלות במדות.** אך יש גם מקור לרצון, **זוה שורש הרצון מה שהוא בעצמות כח האדם להיות לו רצון, וזה דבר שנקרא כח האדם,** ונקרא צלם ד' החופף על האדם ושרש לרצונו, **אדם, וזה אינו מתגלה ממנו רק שמתלבש בחינת חיצונית ממנו בתוך המחשבה בבחינת גלגלתא,** וזה לגלגלתם.

¹⁹ כדאייתא בספ"ה²⁴ תקנת השבין להרה"ק רבי צדוק הכהן מלובלין ז"ל²⁵ (אותו י' ז"ל): **וכתו שעל גבי הראש הוא העומק ראשית דמחשבה הנעלם מהאדם עצמו מקום לידת המחשבה בלא שיהא והחכמה מלן תמצא ונודע והם קדושה אחת ויומא אחרייתא כי האיך אין תפיסה בו אלא מצד היש הנמשך ממנו.**

²⁰ כמובא בספ"ה²⁶ **שם משמואל** (פרשת בשלח, שנת ה'תרי"ז) בזה"ל: **להנה בטור (אחר סי' רצ"ב) כי שלש שבתות הן שבת של מעשה בראשית, שבת של מתן תורה, ושבת של לעיתיד.** ויש לומר דשבת של מעשה בראשית שנברא העולם בששה ימים נגד שש המדות שלש, ושבת זו מביאה קדושת הלב שהיא נקראת קידוש מעשים, ושבת של מ"ת מביאה קדושת המוח שמתן תורה הוא לשכל, **ושבת של לעיתיד מביאה קדושת הרצון שהוא גבוה יותר מהמוח והוא גולגולת המקיפה על המוח כבוד (שע"י ר"ב) הנה ישיכל עבדי ירום ונשא וגבה מאד.**

²¹ ראה בספרו **פרדס מוניים** (שער ח' פרק ג') שכתב ז"ל²⁷: **ע"ז: גלו לנו חכמינו וזקנינו שקבלו מנביאינו היות בספירה זו תר"ך עמודי אור כמנין כתר.** **והמגלה הראשון אל העניין הזה הוא רבי נחוניא בן הקנה בתפלתו הנחמדה ז"ל שם אקראך בשש מאות ועשרים עמודי אור שהם ראש מילולך, שהם תיקון לרום מעלתך, ומהם יתמשך החיות בכל הספירות,** וכך.

²² וכן איתא בשער הכוונות, דרושי ראש השנה, דרוש ו, ביאור ענין הכריעות. **ובשער הפסוקים** (ספר בתקון, סי' ג') **כתב האריז"ל,** כי תר"ך עמודי אור הללו נחלקים לב"פ ש"י אורות, מחצה לחכמה ומחצה לבינה.

וכן כתב בספ"ה²⁸ דברי יוסף (פליקוסוס י' ז"ל): **ול"ל: וכתבו הארזונים שהם נגד תר"ך מצות וזו מצות דרבנן הם תר"ך משותף, וכנגדם ת"ת ארזיות בעשרת הדברות הראשונות, ושכר כל מצוה הוא חצי עולם, א"כ לתר"ך מצות מגיע ש"י עולמות, והח"א"י בספרו דבש ל"ב (פניני חש"י) כ"ב שם האנור ר' ליב ז"ל באופן אחר כי תר"ך מצות דאורייתא וזו מצות דרבנן הם ת"ת מצות, ובכל מצוה נברא מלאך הם ת"ת מלאכים וכל מלאך הוא שליש עולם (ענין בחולין ע"ג ר"ב), א"כ כת"ר מלאכים הם ר"ו עולמות ושני שלישים ותוספת כתובה הוא שליש הם ש"י עולמות ע"ד ועיי"ש, על כל מנין שש"י עולמות הם כבוד התר"ך מצות וזו מצות דרבנן.**

¹⁷ ז"ל (שע"י טו י"א): **והכלבים עזי נפש, רוב הנפש הנמצא במקרא על הכח המתאוה לאכל,** כמו ונפשו מאכל תאוה [איוב ע"ב], והטעם, כי כל אלה הכלבים אין בהם תועלת רק זיוק, כי הם חזקי התאוה, וזאת היא עזות נפש, ולא ישבעו לעולם.

¹⁸ מתוך שלושת לבושי הנפש: מחשבה, דיבור, ומעשה. לפעמים משמשת ה"נשמה" כתיאור לכל חמשת חלקי נרנח"י יחד, ולרוב משמשת ככינוי כללי לשלשת חלקי הנשמה העליונים של הנשמה שהם נשמה חיה ויחידה, שהם כנגד חב"ד הנכללים כאחד.

¹⁹ כמש"כ הרה"ק בעל התניא זי"ע בספ"ה²⁹ ליקוטי תורה (שפר ה"ה) ז"ל³⁰: **והנה הרצון הוא בחינה המתגלה משמיש ושואלו דבר כן אינו רוצה, ומעש ולוחזי לעשות רצונו, אבל התנועה או השכל שמהם נמשך הרצון אינם מתגלים אלא מוחלים ועלמים בתוך הרצון המעלימם ומכסה עליהם.**

וכן כתב הרה"ק רבי צדוק הכהן מלובלין זי"ע בספ"ה³¹ דובר צדק (פר אחרי א"ת ד) ז"ל³²: **וידוע דבפנימיות משלים מקום העישר ספירות הכתר.** אבל בחיצונית הדעת הוא מעשר ספירות. כי הכתר הוא למעלה משכלו ורצונו שבמוח ולב. רק שורש הנעלם מכל מחשבותיו ורצונו. שש קוטב זה טובים כל מחשבותיו. כמו שמובדלים ישראלים מע"כ"ב מהטיות שללם ורצונם ומחשבתם אמ' מה ואל איהו דברים יבנו. וכך יש חילוק בבני ישראל עצמם בין נפש לנפש. וכך הוא בפנימיות אבל בחיצונית שיהיה מורגש היא כן הדעת דרצה לומר מושלכת ראשונות וכן רוח הקודש כדפירש רש"י פרשת תשא (י"א, ג). **הדוראת המלה ידיעה בלב.** שיועד שהוא כל בלי שום התבוננות בשכלו או ברצונו רק יודע בלבו כן. כמו פרעה היה יודע כל מיני רע מצד שורשו. וכן חילוק משה רבינו ע"ה היה יודע כל מיני טובה. **ובחיצונית האדם מורגש הדעת הזו והוא אחר החכמה והבינה,** וכמו שכתבתי במקום אחר שהוא בכליות. **ופנימיותו הוא השורש הנעלם דמחשבתו הנזכר שמהמנו נמשך הדעת מפנימיותו הנעלם להיות בחיצונית נגלה ושורש לבדו וכוחות הנעלם שמהם נפשיים ממנו כפי ידיעתו.** והוא בא אחר התחכמות במוחו והבינה שלבב ברוחו והרגשה פנימית אחר כך יודע בידיעה ברורה שהם שכן כך להתנהג ומהיה מדותיו וכוחותיו.

עוד כתב שם: **כי יש כמה מחשבות** כמו שמובא בתיקונים (סוף תיקון י"ט) דגם במדריגה התחתונה יש מחשבה כידוע דמחשבה דיבור ומעשה הגם שהם בכלל נפש רוח ונשמה מכל מקום הם כולם בנפש (והשלמות נקרא מעשה ונקרא דיבור כידוע וגם מחשבה כ"ל) גם כן, ויש מחשבה עילאה שבחכמה ויש גם כן לעילא לעילא מחשבה, פירוש שורש הנעלם, והמחשבה התחתונה היא כח המחשב ומהרהר תמיד שאינו פוסק גם בחלום שיטנו בעמי הארץ וגם בבהמות כידוע.

הערך המספרי של המילה "כתר" עולה במכוון תר"כ.

עמודים אלו הם הדרך של האדם להתחבר ולהתדבק בת-ההכרה שבו, לדרגת ה"חיה" שבו הנאצלת מספירת הכתר, כדוגמת העמוד המחובר בין הקרקע לתקרה¹⁰.

דרגת ה"חיה" היא המקום בו נמצא יצר הקיום וצורך ההישרדות האנושי שבתוככי כל אדם, הרגשת התלות של האדם בחיי החיים, רצון להתקיים - לשרוד, להיות, והיא הזיקה שבין החומר הגשמי לנשמה הרוחנית שבו.

ומבואר בספרי החסידות¹¹ כי הדרך לרכוש ולקנות את אותם שש מאות ועשרים אורות רוחניים אלו, הוא על ידי קיום שש מאות ושלוש עשרה המצוות המזכרים בתורה - תרי"ג, ונוספו עליהם עוד שבע מצוות שתיקנו חכמינו זכרונם לברכה¹².

גן עדן העליון וגן עדן התחתון

ישנם, כידוע, שני גני-עדן: גן עדן עליון וגן עדן תחתון¹³.

במשנתו של הרמב"ם המגיד ממעזיבטש זיע"א, מתפרשים

שני אלו כשני מיני תענוגים והנאות המושגים ומורגשים על ידי האדם, האחד באמצעות הגוף, והשני באמצעות הנשמה¹⁴.

העונג המושג באמצעות הגוף הוא כאשר האדם מתקדם בתורה ובתפילה, הגוף מרגיש אז התקדמות וצמיחה, התעלות ולבולב, סיפוק עילאי ורוחני.

לעומת זאת, הנשמה, אינה נהנית מכבישת יעדים והשגת הצלחות. הנשמה מתענגת על עצם היותה תלויה בחיי החיים - בהשי"ת, על היותה חלק מעצם האלוקות האינסופית המושלמת - "חלק אלוך ממעל", על היותה התגלמות והתבטאות של המציאות והדמות העליונה.

על מנת להגיע לגן עדן העליון, לספירת ה"כתר", לדרגת "חיה", לבחינת "אין", על האדם להיתפס באחת מתר"כ המצוות, ובאמצעות קיומה מתוך ביטול מוחלט בבחינת "עדות" - שההבנה שבה אינה סותרת לביטול¹⁵, הוא מגיע לדרגה שכלית עמוקה, אשר על הוא מרגיש את עצמו כחלק מן הכל - שהוא השי"ת, ומתענג על כך¹⁶.

¹⁰ וכמובא בתנאים (אגרת הקדוש פיק 105): והנה רצון העליון ב"ה מכוונה ונקרא כפי חכמי האמת בשם כתר עליון ובו תר"ך עמודי אור וכו'. פי דרך משל כמו שיש עמודים בבית חומה גדול נצבים בארץ וראשם מוחבר בתקרה. ככה ממש ע"מ כתר עליון ב"ה הוא למעלה מבחי' מדרגת החכמה והוא מלשון כותרת שהוא מכתרי ומקף על המוחין שבראש שהם בחי' תר"ך רצון זה נתלבש בתר"ג מצות התורה זו מצות דרבנן שרובם ככולם הן מצות מעשיות וגם התלויות בדבור הא קיי"ל דעיקמת שפתי הוי מעשה וגם התלויות במחשבה או בלב הרי המצוה ניתנה לאדם הגשמי שבעוה"ז דוקא שהוא בעל בחירה להטות לבבו לטוב וכו'. משא"כ המעשה בלא גוף א"צ לכותה ע"ז. ונמצא שהמצות הן ע"מ כמו העמודים נצבים מרום המעלות הוא רצון העליון ב"ה עד הארץ הלזו החומרית והן ע"מ כמו העמודים הלולין שולפין ומלבישין נשמת האדם או רוחו או נפש כשמקיים המצוות ודרך עמודים הן עלולין הר"ן שלו עד רום המעלות לצרור בצרור החיים את ה'. פי להיות צרורות ומלובושות באור הכתר הוא רצון העליון ב"ה ועי' לבוש זה ויכלו לחזות בנועם ה' וצחצחות שלמעלה ממעלת הכתר והן פנימיות ע"מ.

¹¹ כמו שכתב בספ"ק עטרת ישועה (מועדים פירשת מהר"י) וזה זאת חקת התורה, רומז כי יש תר"ך מצוות, תרי"ג זו דרבנן, ועם פרה אדמה"ה עולה במספר א"ש רוח"מ מ"ם עפ"ה, ורומז שעל ידי שגירת המרה יש לנו כח התורה הנקראת עץ חיים, ונתבטלו הדמיונים ונמשך חיים, שלא יתחברו היסודות זה על זה, על קר שיהיה הבית שלום ואחוד.

¹² כמובא בספ"ק מגן אברהם (תורה) בזה"ל: הענין היא זדנרע שיש תר"ך אורות בהעשרת הדברות שהם כמנין 'כתר', ובספירות כתר עליון יש תר"ך אורות נהירין, וכל התורה כלולה בהעשרת הדברות ולכן על ידי עסק התורה יכול האדם לזכות להתר"ך נהירין עלילאין, וכמו למשל כשמביאין על לבית אפל תמלא הבית אורה וכו'. משרביץ להביא נרות נרתבה האור בבית. כמו כן הוא הענין באור התורה הקדושה שנקראת בשם אור כמו שכתוב (משלי י, 1) כי נר מצוה ותורה אור, אפילו כשהאדם היה עד עתה הולך חשיכים וממשל לבית אפל, כשערבה לבו לקרב לגשת לעבודת השי"ת לעסוק בנר מצוה ואור תורה אזי זוכה שתופיע וזורח עליו אור ה' שבתורה הקדושה, וכל דהי וחד לפום דרגא דיליה כמו כן זורח עליו אור התורה, וכל מה שהאדם מרכיב לעצמו בעקבות התורה זוכה ליתרון אור מרוממים עד שכחלו לזכות כל התר"ך אורות נהירין עלילאין הצפונים בהתורה הקדושה.

¹³ עיין בתורת האדם לרמב"ן, שער הגמול.

¹⁴ ראה שהביא בשמו בספ"ק אור המאיר (בראשית). שמעתי מהרב המגיד זלה"ה, שביאר ענין גן עדן עליון וגן עדן תחתון. כי יש אדם שסנעג את עצמו עם תורה ותפלה ובחידוש שמתדש איזה רמז בתורה, ומענג את נפשו, וזה נקרא עדן עליון, וכן יש אדם שמתענג את עצמו בתענוגים גשמיים, ומי שהכרתו חזקה ולבו דבק תמיד ברוממות אלהות, לבבו יבין, שצריך לגנות את שני בחינות העדוניה האלו, כלבתי יגיע לו שום תענוג הנאה לצורך עצמו, וזהו מירוץ גן עדן עליון, היינו שמנגה עדוניה שמקבל

ממדיגות עליונים, אפילו מתורה ותפלה, כוונתו בהם לעשות נחת רוח ליצורו, ולא לעצמו חס ושולום. וגן עדן תחתון, גם כן על דרך האמור, שמנגה עדוניה המגיע לו ממדיגות התחתונים, כגון אכילה ושתיה וכדומה, אינו מתענג את בשרו כמעשה בהמה, כי אם שגיעי מזה עד הנאה לבהורא ויתברך, ולא כאשר נתרבה עתה בדור הזה, רבים הם עמי הארץ המתפרצים ומנשאים את נפשם, אשר גם להם שם בין הגדולים, לומר תורה ומצוות וגימטריאות ונטריקון וכדומה, ומדמה כנפשו שגם הוא יכול להשיע ולמות בטוב, להיות ממנו עצה היעוזה לעבודת בורא, ובאמת חכמים המה בעיניהם, וכותמת מה להם, כיון שכל עצמו מלא פניות ורמאות ועמידתו בחוץ והתאהו מושלת עליו.

וראה עוד מה דאיתא בספ"ק תולדות יעקב יוסף (פרשת בא, אות ה) בהא לישנא: ובהו יובן מכת בכורות גם כן על דרך זה, ויאמר משה כחצות הלילה, ר"ל כחצות לילה של ירושלים העליון שהוא לעולם י"ב שעות, וכאן במצרים שהיה בקו הנוטה מקו השהו כנדוד עממי החכונה, אם כן כאן הוא סמוך לו או קודם חצות או לאחר חצות, שאז הוא זמן שאני יוצא מרעק וק"י י"ל יוצא חסמה מנרתקה] עד גן עדן התחתון שנקרא גם כן מצרים, שיש לו מצר וגבולו שהיא בעולם הזה, נגד גן עדן העליון שאין לו מצר וגבול אין סוף, להשתעשע עם צדיקים שבגן עדן בתורתך ותפלתך.

¹⁵ ראה בספ"ק אור לשמים (פרשת שלח) שכתב וז"ל: אנשים, הוא תרין מלות מרכבות י"ב מאין, י"י ידוע שאין הוא ככתר אלא רק כאשר זה מגיע לבוא השתמלה וההבנה, ושהאדם מגיע למדיגה ונהגות גבוהות ועמוקות יותר, וכפי שידוע מה שאמר הבעש"ט זיע"א ביחס ל"אמונה פשוטה", אחרי כל השגות שהשגתי למעלה בשש"י התורה והמצוות ואחר כל התענוג המשגותי, אני מניח את כל ההשגות ומחזיק אני באמונה פשוטה איך בין א נער און גלייב".

¹⁶ מאמר זה מובא בספ"ק יסוד העבודה (תלבו ב מכתב בד) וז"ל: ושמעתי מפי הצדיק ר"ן זיע"ו הבעש"ט אמר לתלמידיו אחרי כל השגותי למעלה בשש"י התורה והמצוות ואחר כל התענוג (הנשגתי אני מניח את כל ההשגות) [לפה"נ צ"ל השגותי אני וכו' י"ל השגות] ומחזיק אני באמונה פשוטה איך בין א נער און גלייב". וסיים ראו הלא הבעש"ט ראה מאוד הכל בהשרוץ, ואנפי"כ הניח כל זה והחזיק בביסוד פשוט האמונה פשוטה, ומ"ר הצדיק ר"מ זיע"ו אמר שעוד פירש הבעש"ט זיע"ו, ואם דכתיב פתי יאמינו לכל דבר, הלא כתי' שומר פתאים ה'.

ובענין האמונה פשוטה והאמונה ע"י חקירה ע"פ שיטת הבעש"ט זיע"א יש עוד הרבה להרחיב ולהעמיק, ועוד יתבאר ענין זה במאמר "אמונה פשוטה".

¹⁷ וראה מש"כ בספ"ק תורה אור (פרשת נח): אם יתן איש את כל הון ביתו באבהו בוז

החומר לרוח, את יחס החלק אל הכלל¹⁷.

וכך מביא הרה"ק בעל התולדות יעקב יוסף זי"ע¹⁸ בשם רבו הבעל שם טוב זי"ע"א: "ובאמת צורך גדול יש לכל אחד מישראל בכל אחד מן שלשה בחינות הנ"ל [=עובדא, מילואא, ורעותא], כי מן מעשה המצוות נעשה לבוש לנשמה בגן עדן התחתון, ומן כוונת המצוות נעשה לבוש לנשמה בגן עדן העליון":

זוהי עבודתנו כאשר אנו מקיימים את מצוות והוראות השי"ת, להתחבר באמצעות עשייתם בתמימות ובביטול למרות הבנתם, לנקודת החיבור והתלות שבינינו לבין השי"ת, שאינה מתגלה בשכל או ברגש, אלא רק בפעולה גשמית שאין בה שום משמעות¹⁹, ולהאיר את הנקודה הזו בתוך כל אבריו ופעולותיו הגשמיים - "רמ"ח אברין דמלכא"²⁰.

זהו פירושו של המושג הנקרא "תחיית המתים"²¹, להחיות את האיברים המתים, ולהזיק ולשייך אותם לחיי החיים, לחבר בין גן העדן העליון, לגן עדן התחתון.

ואיתא בספה"ק מגן אברהם להרה"ק המגיד מטריסק זי"ע²² כי כאשר יבוא משיח צדקנו תתגלה בחינה זו של "כתר" המתחלק ל"תר"ך אורות", והיינו שכולם יתחברו לרצון הפנימי, לתלות הנברא בבורא, כולם יראו איך שכל הבריאה עומדת ותלויה תדיי בחיותו וברוח פיו של השי"ת.

וכך איתא מהבעל שם טוב זי"ע"א: "ובזה הנערה באה אל המלך"²³. ידוע מאמר הבעל שם טוב הקדוש על פסוק ובוזה הנערה וגו', שקאי על העמוד מגן עדן התחתון לגן עדן העליון, וזהו על ידי המצוות שהם תר"כ עמודי אורי"ם:

לאור דברים אלו מבאר הרה"ק רבי אברהם המלאך זי"ע"א, בנו של הרה"ק המגיד ממעזריטש זי"ע"א, את הנאמר במשנה²⁴: "שתי גנות זו על גב זו, והירק בינתיים", שתי הגנות מתארים את שתי גני העדן - העליון והתחתון, כאשר המחבר ביניהם הוא ה"ירק בינתיים", כי צבע הירוק הינו הגוון הממוצע שבין שני הצבעים המתנגדים, אדום ולבן - "חיור וסומק"²⁵.

"עובדא", "מילואא", "רעותא"

וכך מובא עוד מהבעש"ט זי"ע"א, כי כל מצווה מתחלקת לשלושה: "עובדא" ו"מילואא" ו"רעותא", שהם: מעשה, דיבור [המבטא את מידות הלב והרגשותיו], ורצון, כאשר ה"עובדא" פועלת את לבוש הנשמה בגן עדן התחתון, כלומר את היכולת של האדם להתענג מסיפוקים והצלחות רוחניים, ואילו הביטול והדביקות הפנימית שבשעת קיום המצווה פועלים את לבוש הנשמה שבגן עדן העליון. כלומר, שהרגשת הביטול שהאדם מרגיש בשעת קיום המצווה, מחברת את נשמתו - את ה"אני" הפנימי שלו - בהרגיש את התלות שיש בינו להשי"ת, את הזיקה שבין

יבזו לו. פי ביתו הוא בחי' חכ' בחכמה יבנה בית. הון ביתו הוא פנימיות כמ"ש בדעת חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים והוא בחינת טעמי התורה והוא בחינת ג'ע העליון ותחתון ואורייתא מחכמה נפקת, וכי, אבל בחי' האבה ה"ל ועמך לא הפצתי כו'. שלא ע"מ לקבל פרס היינו עוה"ב ג'ע העליון וכי כ"א ועמך למהותו ועצמותו ית' אליו ולא למדותיו. ואיך יוכל למשוך בחי' מהותו ועצמותו. הוא ע"י המצות כי תר"ג מצות דאורייתא זו מצות דרבנן הם תר"ך עמודי אור גימט' כתר. שכמו שהעמוד הוא מלמעלה למטה כמ"כ המצות הם מבחי' לגלגלתא בחי' כתר הממוצע בין מאציל לנאצלי כי איך יוכל למשוך ממהותו ועצמותו ית' למטה הוא ע"י המצות רמ"ח אברין דמלכא עכ"ל"ק.

ועיי עוד שם בפר' מקץ ובפר' בשלח.

¹⁷ אסתר ב' ג.

¹⁸ צרור החיים דף ל"ח ע"ב.

¹⁹ כמובא בספה"ק חסד לאברהם (ליקוטים אגדות הש"ס): שתי גנות זו על גב זו והירק בינתיים (ק"ח ע"ב) ובכתבים מהרב הקדוש רבי אברהם בהמגיד ג'ע פירש שתי גנות זו על גב זו. הם גן עדן העליון וגן עדן התחתון. והירק בינתיים. העמוד שבין גן עדן התחתון לבין גן עדן העליון, שיש בו גוונים, וירוק האור גוון הממוצע.

²⁰ בבא מציעא ע"ב ק"ח ע"ב.

²¹ כמובא בספה"ק קהלת יעקב (ער' חס): תמה יש בה שבע גוונים, כמו שבעה גוונים דעין, גוון אחד גוון המקיף לעין והוא גוון אדום וסובב סביב למדת חכמה, גוון הב' גוון לבן, גוון ג' ירוק נראה ואינו נראה, ומכאן נמשך קו האמצעי וכו'.

²² ראה מש"כ בספה"ק יסוד העבודה (ח"ב פי' א' אות י'): ענין אהבת אברהם להקב"ה היתה שלא ע"מ לקבל פרס כ"א אהבה עצמית כמו בן לאביו. וע"ד האהבה האמיתית שהיא אהבת הדבקות והחיוב כמו דרך החלק שמשותקו לחל. וכל בחינת חלק יסוד ליסודו. וע"ד נצטוו ואהבת את ה' אלהיך. ובדאי מי שנפשו קבוצת הויה של הפסד כמו כן שכל מדותיו שהם חלקי כחות נפשו הם ג"כ הווים נפסדים, וא"כ האיך יתכן שיקב"ה האדם בנפשו אהבה עצומה עצמית בלי שום קווי שכר שזוהו ענין אהבת עולם. אם לא מאני שהנפש היא נצחית והיא נקראת חלק כביכול מאור הש"ת ע"כ תוכל להגביר החלק ממדותיו שהיא מדת האהבה שהייה זאת ג"כ אהבה נצחית.

¹⁷ בספרו 'בן פורת יוסף', בהקדמה דף ח"ט.

¹⁸ כאשר האדם חושב בשכלו הוא עוסק בהגדרות ובהיגיון, ולכן אינו מחובר להשי"ת, כל שיהיה מופשט בתכלית הפשיטות, ור"ת מחשבה תפיסא ביה כלל". על מנת לדיבק בהשי"ת האדם צריך לסלק את הרגשותיו ומחשבותיו, ולהרגיש את האחדות האלוהית האינוספית כפי שהיא, ללא הבהלה וללא הגדרה. על מנת לצאת מהשכל ומן הרגשות. העצה היא להתרכז בפעולה מסוימת שאין בה שום משמעות, ועי"ז להתחבר למופשט, לאין-סוף.

¹⁹ הקדמונים היו עוסקים הרבה בעניין זה, כך גם הבעש"ט זי"ע"א לימד איך להגיע להפשטת התפילה.

²⁰ הבעש"ט זי"ע"א מלמד את האדם בתפילה לומר את אותיות התפילה כך שעי"י ההגיה החוזרת ונשנית, מביא מפיו עוד אות ועוד אות, והוא מתעמק בדיבוריו, הוא נכנס ויחבר שולו פוסק וחדל מלפעול ושווה כבעין תרדימה, ועי"ז מתחיל לפעול אצלו "רוח המדמה" שהוא כוח שלא נמצא בשלשית האדם, ועי"כ האדם מגיע להפשטה (ראה בספר 'בעל שם טוב' ע"ד עשרת הן אחת טו, כתר שם כוח ט"ב דף י"ז ע"ב, ליקוטי אמרי' דף ז' ד"ד סוף ד"ה אורייתא). בספרי חב"ד זה נקרא "התנוונות", ובספרי האדמו"ר מפיאצנאטא זצ"ל - "השקטה". בספר 'סודות העלייה לרכיב יהודה אלוטנאי, הוא מדרוך להגיע למצב של 'הפשטה' באמצעות כתיבה חוזרת ונשנית, גם רבי אברהם אבולעפיה עוסק רבות בעניין זה בספריו: שערי גן עדן, חיי עוה"ב, אור השכל ועוד. את הספר 'אור השכל' מצטט רבי חיים ויטאל בחלק הרביעי של 'שערי קדושה' (גל' פי הספר הנפלא 'אור שבעת הימים' - לאדמו"ר מאמאנארא שליט"א - בית שמש).

²¹ זוה"ק ח"א קע ע"ב, ובעוד הרבה מקומות.

²² כמובא בספה"ק יסוד העבודה (חלק ב' סתכ' כד) וז"ל: "וזהו תחיית המתים וחי בהם כדתיב וצדיק באמונתו יחיה, אבל היא מדרגה עליונה מאוד, ותחילתה הוא הרשימה וחקוקה בתוך פנימיות נפש כל בני ישראל אשר באים משורשי טעם נאמנה בני אברהם יצחק ויעקב. וכל התהליך מפקדין הם להאיר ולגלות כלבו ומוחו וכליותיו את התפשטות האמונה הצנונה עד שתעלה ותתפשט על כל אבריו.

²³ ראה בפרשת יתרו.